

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТОЛСТЕНКО ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 341.343.8

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ

12.00.11 – міжнародне право

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент **Сенаторова Оксана Василівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри міжнародного права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Микієвич Михайло Миколайович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри європейського права;

кандидат юридичних наук **Кориневич Антон Олександрович**, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин.

Захист відбудеться 25 березня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано 23 лютого 2015 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Особи, засуджені до кримінальних покарань, або ув'язнені на будь-якій стадії кримінального судочинства, є найбільш незахищеною категорією осіб через те, що вони обмежені у їх суб'єктивних правах. Інформація про порушення прав в'язнів не є загальнодоступною, оскільки такі випадки зазвичай вирішуються в рамках національних пенітенціарних структур. Саме міжнародне регулювання пенітенціарних питань є тим контрольним інструментом, який забезпечує прозорість і об'єктивність ув'язнення осіб. Вивчення міжнародного пенітенціарного співробітництва є необхідним сьогодні з огляду і на те, що кількість скарг, поданих до Європейського суду з прав людини, та інших спеціалізованих механізмів захисту прав в'язнів, постійно збільшується.

Наступною проблемою є те, що майже всі міжнародні пенітенціарні норми є рекомендаційними. Зрозуміло, що на універсальному рівні неможливо зобов'язати держави виконувати всі пенітенціарні стандарти, але на європейському рівні, на нашу думку, деяким з них можливо та необхідно надати обов'язкової юридичної сили. Потрібно розробляти нові механізми захисту прав в'язнів, постійно вдосконалювати вже існуючі, вивчати міжнародну пенітенціарну практику для того, щоб вона стала більш доступною та зрозумілою для осіб, які перебувають в пенітенціарних установах.

При очевидній теоретичній і практичній значущості проблеми міжнародного захисту прав в'язнів, що перебувають в пенітенціарних установах, її комплексного дослідження в Україні ще не проводилось. Вчені-міжнародники вивчали тільки окремі її аспекти в рамках такої галузі міжнародного публічного права, як міжнародне право прав людини. Робота покликана визначити особливості міжнародного регулювання пенітенціарних питань, узагальнити практику інституційних механізмів захисту прав в'язнів та охарактеризувати перспективи розвитку пенітенціарних стандартів.

Питання зародження та становлення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері вивчали вчені Російської імперії – І. Я. Фойніцький, С. К. Гогель, Л. А. Дриль, Е. І. Мішле, М. Н. Гернет, М. С. Таганцев, М. Н. Анненков, І. Г.

Щегловітов, П. І. Люблінський, вчені радянського періоду – Є. Г. Ширвиндт, Б. С. Утевський, М. М. Ісаєв, А. А. Піонтковський, а також зарубіжні вчені пострадянського періоду – А. Є. Шапошніков, Н. В. Трус, Г. О. Радов, П. П. Пірогов, А. В. Бріліантов, В. Стерн, І. Б. Вікторова, І. П. Козочкін, В. А. Львовчкін, А. М. Жирмонт, М. Ш. Курмангалі. Окремі аспекти даної тематики розглядалися у працях таких українських науковців: М. М. Микієвич, М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, Т. Л. Сироїд, О. В. Сенаторова, А. Х. Степанюк, Н. А. Калашнік, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, Т. Л. Кальченко. Найбільша кількість досліджень сьогодні проводиться західними вченими, як міжнародниками, так і правознавцями інших спеціальностей: Е. Феррі, С. Бароуз, С. Лінгвістон, Р. Вормслі, М. Робінсон, Н. Родлі, Б. Р. Флоренц, К. Гайнріх, А. Рейно, М. де Сальвіа, А. Марчезі, Дірк ван Зіл Сміт, Д. К. Уйтмен, С. Снекен.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно із державною цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права», номер державної реєстрації – 0111U000954.

Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 23.12.2011 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формулювання теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо співробітництва суб'єктів міжнародного права в пенітенціарній сфері, а також вироблення на цьому підґрунті рекомендацій щодо удосконалення міжнародних норм та стандартів, практики їх застосування.

Для досягнення мети поставлені відповідні *завдання*:

- виявити стадії історичного розвитку міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері;
- сформулювати поняття «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері», встановити його особливості;

- визначити особливості міжнародного регулювання пенітенціарних питань Організацією Об'єднаних Націй;

- охарактеризувати європейські пенітенціарні стандарти, особливості діяльності та правового статусу інституційних механізмів захисту прав в'язнів;

- з'ясувати специфіку пенітенціарної діяльності Міжнародного кримінального суду;

- узагальнити практику Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав в'язнів;

- сформулювати пропозиції щодо напрямків розвитку «європейського пенітенціарного права»;

- надати теоретичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення діяльності пенітенціарного апарату України відповідно до міжнародних стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з міжнародним співробітництвом в пенітенціарній сфері.

Предметом дослідження виступає співробітництво суб'єктів міжнародного права в пенітенціарній сфері.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої в роботі мети та завдань дослідження, його об'єкта та предмета. У процесі дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи: *метод об'єктивності* було використано для встановлення вірогідності та повноти інформації, що застосовувалася у процесі дослідження. *історичний метод* застосовувався при дослідженні зародження та становлення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері, *системний аналіз* дозволив класифікувати та систематизувати міжнародні пенітенціарні норми та стандарти (за масштабом дії; спеціалізацією; обов'язковістю для виконання; сферою впливу; джерелом походження; суб'єктами, на які поширюється їх дія); *порівняльний метод* – при співставленні пенсільванської та обернської тюремних моделей (з метою виявлення спільного і відмінного між ними) та при встановленні відповідності пенітенціарної системи України міжнародним нормам та стандартам; *формально-логічний метод* використано для визначення поняття «міжнародне пенітенціарне співробітництво»; *спеціально-юридичний метод*

– при дослідженні положень міжнародних актів пенітенціарної сфери.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертація є першою в Україні комплексною працею, в якій здійснено науково-теоретичну розробку питань діяльності та співробітництва суб'єктів міжнародного права в пенітенціарній сфері.

У результаті дисертанткою розроблено нові наукові положення та зроблено висновки, сформульовано пропозиції, які виносяться на захист, зокрема:

Уперше:

- встановлено, що міжнародне пенітенціарне співробітництво спрямовано на захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, та тих, що ув'язнені в пенітенціарних установах на будь-якій стадії кримінального судочинства;

- запропоновано визначення поняття «пенітенціарної системи», враховуючи особливості міжнародно-правової термінології, як системи національних органів і установ, діяльність яких спрямована на виконання кримінальних покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі, та на забезпечення ув'язнення осіб на будь-якій стадії кримінального судочинства;

- визначено поняття «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері», під яким розуміються міжнародні відносини, які виникають між суб'єктами міжнародного права у сфері захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, та тих, що ув'язнені в пенітенціарних установах на будь-якій стадії кримінального судочинства;

- доведено, що більшість пенітенціарних норм та стандартів стосуються саме осіб, позбавлених волі. Це пояснюється тим, що особи, які перебувають в пенітенціарних установах, через обмеженість їх суб'єктивних прав, є дуже незахищеними з боку суспільства. По-перше, інформація про випадки катувань, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, не є загальнодоступною. По-друге, в'язні не завжди мають можливість прямо, а не через персонал установи, звертатися до відповідних органів та організацій за захистом своїх прав;

- запропоновано пропозиції щодо напрямків розвитку «європейського

пенітенціарного права»: (1) прийняття спеціалізованого додаткового «пенітенціарного» протоколу до Європейської конвенції з прав людини; (2) прийняття «тюремного статуту», який би мав обов'язкову юридичну силу; (3) залучення Європейського Союзу до розробки міжнародних пенітенціарних стандартів; (4) прийняття Комітетом Міністрів Ради Європи нової «зведеної» рекомендації, яка б формально систематизувала всі існуючі рекомендації та резолюції з пенітенціарних питань.

Удосконалено наукові положення стосовно:

- критеріїв класифікації Європейським судом з прав людини дій персоналу пенітенціарної установи як таких, що порушують права в'язнів, закріплені у ст. 3 Європейської конвенції з прав людини;

- теоретичних та практичних рекомендацій щодо вдосконалення пенітенціарної політики України відповідно до міжнародних норм та стандартів. Виявлено сфери, що потребують подальшого реформування: (1) умови тримання в'язнів (розмір камер, кількість людей, що в них перебувають та ін.); (2) кадрове забезпечення Державної пенітенціарної служби України (недостатнє фінансування, низький рівень соціальних гарантій, не престижність професії та ін.).

Набули подальшого розвитку наукові положення щодо:

- особливостей обернської та пенсільванської пенітенціарних моделей. У зв'язку з цим обґрунтовано, що деякі засади, сформовані під час історичного розвитку національних пенітенціарних моделей, є застосовними і сьогодні. Це пояснюється тим, що обернська пенітенціарна модель, які витіснила пенсільванську, передбачала більш гуманні умови позбавлення волі: окремі келії для сну, але спільні працю та харчування. Сьогодні міжнародне пенітенціарне співробітництво спрямоване на забезпечення сприятливих умов для виправлення злочинців та їх ресоціалізації. Саме такі умови частково були розроблені засновниками обернської пенітенціарної системи;

- періодизації міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері: (1) тюремні конгреси першої серії (1846-1857 рр.); (2) тюремні конгреси другої серії (1872-1950 рр.); (3) діяльність Організації Об'єднаних Націй у сфері уніфікації

пенітенціарних стандартів (з 1955 року і до сьогодні). Обґрунтовано, що стандарти, затверджені на конгресах, є нормами «м'якого права»;

- класифікації міжнародних пенітенціарних норм та стандартів за такими критеріями: (1) масштаб дії; (2) обов'язковість для держав; (3) суб'єкти, на яких поширюється їх дія; (4) за спеціалізацією.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції мають наступне наукове і практичне значення:

- *у науково-дослідній роботі* – як основа для подальшого дослідження питань, пов'язаних з міжнародним співробітництвом в пенітенціарній сфері;

- *у науково-освітньому процесі* – під час викладання студентам вищих навчальних закладів курсу міжнародного публічного права та різних спецкурсів («Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю», «Право міжнародних організацій», «Європейська конвенція з прав людини і судова практика»), а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних вказівок;

- *у правотворчості* – при опрацюванні пропозицій щодо змін і доповнень до пенітенціарного законодавства України;

- *в інформаційно-аналітичній сфері* – як засіб поширення знань про міжнародні пенітенціарні норми та стандарти, що сприятиме більшій захищеності прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, або ув'язнених на стадії досудового слідства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним, завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, що містить обґрунтовані наукові висновки теоретичного і практичного характеру. У статті здобувача (Міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері діяльності Міжнародного кримінального суду // Наук. Вісник Ужг. нац. ун-ту – Ужгород, 2014. - № 27. – С. 182-185), опублікованій у співавторстві з О.В. Сенаторовою, особистий внесок здобувача полягає у визначенні основних правил і принципів поводження з особами, позбавленими волі за рішенням Міжнародного кримінального суду, а також особливостей діяльності органів, відповідальних за дотримання таких прав.

Апробація результатів дисертації. Робота пройшла обговорення та рецензування на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Дослідження використовувалося авторкою в навчальному процесі під час проведення занять з міжнародного права, зокрема за темою «Міжнародне право прав людини».

Основні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та здобувачів «Юридична осінь 2011 року» (м. Харків, 9 листопада 2011 року); I Всеукраїнській науковій історико-правовій конференції молодих учених «Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії» (м. Харків, 1 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість. Суспільство. Право» (до 10-річчя Полтавського юридичного інституту) (м. Полтава, 15 березня 2012 р.); Конференції (проводилася іноземними мовами) «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 5 квітня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2013» (Харків, 14 листопада 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення в 11 наукових публікаціях, у тому числі, у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, а також у тезах 6 доповідей та повідомлень на наукових семінарах і конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які разом містять 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який нараховує 220 найменувань і займає 29 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок, із них основного тексту 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність проведеного дослідження,

визначаються предмет, об'єкт, мета та завдання, викладені методологічна та теоретична основи роботи, що характеризують її наукову новизну, розкриваються теоретичне і практичне значення роботи та наводяться дані про апробацію результатів дослідження.

Розділ 1. «Історичний розвиток міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері» складається з двох підрозділів.

Підрозділ 1.1. «Становлення національних пенітенціарних моделей» присвячується дослідженню формування тюремних систем світу, що почалося з виникнення спочатку пенсільванської, а пізніше обернської тюремних моделей. Обидві моделі були започатковані в США. Відповідно до цих моделей формувалися всі тюремні системи світу.

Встановлено, що ув'язнення за пенсільванською пенітенціарною системою передбачало ізоляцію злочинця від всього громадського взагалі. Це повинно було призвести до його каяття і збудити в ньому бажання знайти своє місце у суспільстві. Обернська тюремна модель передбачала індивідуальну камеру, але спільну працю і спільні трапези, проте у в'язниці мала панувати абсолютна тиша, в'язні могли розмовляти тільки з охоронцями, але з їхнього дозволу та у півголосу. Зроблено висновок, що під час історичного розвитку національних пенітенціарних моделей були сформовані права в'язнів, що і сьогодні підпадають під захист міжнародного публічного права.

У *Підрозділі 1.2. «Зародження та становлення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері»* з'ясовуються історичні передумови виникнення та історія розвитку міжнародного пенітенціарного співробітництва.

Вказується, що історію зародження та становлення міжнародного пенітенціарного співробітництва умовно можна розділити на три етапи: (1) тюремні конгреси першої серії (1846-1857 рр.); (2) тюремні конгреси другої серії (1872-1950 рр.); (3) діяльність Організації Об'єднаних Націй у сфері уніфікації пенітенціарних стандартів (з 1955 року і до сьогодні).

Перший етап характеризується тим, що конгреси було організовано з приватної ініціативи публіцистів, економістів, медиків, літераторів та інших

представників інтелігенції і зазвичай з благодійною метою. Наголошується, що пенітенціарними вважалися лише ті питання, що пов'язані з одиночною системою ув'язнення. Конгреси другої серії стали постійними, їх проводили з ініціативи урядів, що направляли своїх офіційних представників для участі в них. Кількість учасників збільшувалася кожного наступного конгресу. Праця конгресів другої серії і взаємний обмін досвідом між державами сприятливо вплинув як на тюремну практику різних країн, так і на формування в суспільстві більш об'єктивних поглядів на таке явище, як злочинність і засоби боротьби із нею.

Конгреси третього етапу проводяться під егідою ООН з 1955 року. Наголошується на тому, що діяльність конгресів ООН лише частково спрямована на розробку та прийняття міжнародних пенітенціарних норм та стандартів.

Розділ 2. «Міжнародні пенітенціарні стандарти» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Міжнародне регулювання пенітенціарних питань на універсальному рівні»* визначаються особливості міжнародного регулювання пенітенціарних питань ООН.

Враховуючи особливості міжнародної термінології, пропонуються авторське визначення понять «пенітенціарна система» та «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері».

Здійснюється класифікація міжнародних пенітенціарних норм та стандартів, надається характеристика міжнародних актів, прийнятих в рамках ООН. За масштабом дії всі пенітенціарні стандарти можна розділити на універсальні та регіональні. За спеціалізацією їх можна класифікувати на: (1) акти загального характеру, які визначають права людини та містять окремі стандарти поведження з в'язнями; (2) акти спеціалізованого характеру – норми, які безпосередньо відображають спеціальні права в'язнів та їх можна віднести до пенітенціарного законодавства або в цілому до кримінальної системи.

За суб'єктами, на яких поширюється їх дія: (1) що стосуються окремих категорій засуджених (жінки, неповнолітні тощо); (2) що стосуються визначених професійних груп персоналу пенітенціарних установ (лікарі, вчителі тощо).

За обов'язковістю для держав, які їх застосовують, міжнародні стандарти в пенітенціарній сфері поділяються на обов'язкові та рекомендаційні. Обов'язкові закріплюють природні невід'ємні права людини. До таких «абсолютних» прав слід віднести право на життя, свободу та безпеку особистості, заборона катувань, право на свободу думки, релігії та ін. Рекомендаційні стандарти не мають обов'язкової сили, а для їх реалізації мають бути створені відповідні соціально-економічні передумови.

В рамках ООН було створено інституційні механізми захисту прав в'язнів. Відповідно до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.) діє Комітет проти катувань. Відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції (2002 р.) було створено Підкомітет проти катувань – систему регулярних відвідувань незалежними міжнародними та національними органами місць, де знаходяться позбавлені волі особи, для попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Протокол вимагає, щоб кожна держава-член «підтримувала, призначала або створювала» один або більше незалежних національних превентивних механізмів для попередження катувань на національному рівні.

Зроблено висновок, що Комітет проти катувань, Підкомітет проти катувань та національні превентивні механізми забезпечують захист прав в'язнів на універсальному рівні. Ці механізми необхідно постійно вдосконалювати та розробляти нові ефективні методики забезпечення виконання їх рекомендацій.

Підрозділ 2.2. «Європейські пенітенціарні стандарти» присвячено розкриттю змісту стандартів, прийнятих в рамках Ради Європи.

З'ясовано, що європейські пенітенціарні акти так само, як і універсальні, можна класифікувати на загальні та спеціальні. Особлива увага приділяється саме захисту прав осіб, позбавлених волі.

В рамках Ради Європи було створено такі ефективні механізми захисту прав в'язнів, як Європейський суд з прав людини та Європейський комітет із запобігання катуванням. В'язні мають можливість звертатися безпосередньо до Європейського суду з прав людини у разі порушення їх прав. Комітет із запобігання катуванням,

шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поведження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання. Комітет є позасудовим механізмом попередження жорстокого поведження з в'язнями.

Розділ 3. «Вдосконалення пенітенціарних стандартів» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Діяльність Міжнародного кримінального суду в пенітенціарній сфері»* з'ясовується специфіка пенітенціарної діяльності Міжнародного кримінального суду.

Позбавлення волі зазвичай є основним різновидом кримінального покарання, що призначає Міжнародний кримінальний суд. Встановлено, що у своїй діяльності, пов'язаній з вирішенням пенітенціарних питань, Міжнародний кримінальний суд керується широко визнаними міжнародними пенітенціарними стандартами, Римським Статутом, Правилами процедури і доказування, Регламентом Суду, Регламентом Секретаріату Міжнародного кримінального суду та ін.

При Міжнародному кримінальному суді функціонує центр ув'язнення, розташований в голландському тюремному комплексі у Схевенінгені – на околиці Гааги. Його основною функцією є тримання під вартою осіб, затриманих Судом, в гуманних, безпечних та надійних умовах.

Вивчення практики виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення Міжнародним кримінальним судом дає підстави стверджувати, що без пенітенціарного співробітництва з державами Міжнародний кримінальний суд не може функціонувати, оскільки самі держави заарештовують осіб і передають їх до Суду для розгляду справи. Зазвичай, саме у національних пенітенціарних установах злочинці відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Аналіз документів, якими у своїй пенітенціарній діяльності керується Міжнародний кримінальний суд дає можливість зробити висновок, що внутрішні пенітенціарні стандарти Суду є «еталоном» кримінально-виконавчої політики, тому їх необхідно впроваджувати на універсальному, регіональному та національному рівнях.

У підрозділі 3.2. «Практика Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав в'язнів. Перспективи розвитку «європейського пенітенціарного права» вказується, що Європейський суд з прав людини є дієвим механізмом захисту прав в'язнів.

Європейський суд з прав людини при розгляді «пенітенціарних справ» найчастіше кваліфікує дії держав за ст. 3 Конвенції з прав людини. В практиці Суду склалися відповідні критерії, за допомогою яких можна достатньо чітко визначити наступні поняття: (1) нелюдське поводження – таке, що спричиняє сильні фізичні та моральні страждання, які додатково можуть призвести до гострих психічних розладів; (2) таке, що принижує гідність, поводження – в індивіда відчуття страху, тривоги та неповноцінності; це може принизити його та призвести до того, що його фізичний та психічний опір будуть зломлені; (3) нелюдське покарання – таке, що викликає страждання незвичайно високого рівня; покарання, пов'язане із насиллям (наприклад, призначення тілесних покарань); (4) таке, що принижує гідність, покарання – особливо сильно принижує індивіда та відрізняється за інтенсивністю від елементу приниження будь-якого покарання; (5) катування – вказує на особливу низькість умисного нелюдського поводження, яке спричиняє особливо сильні й жорсткі страждання.

Не зважаючи на те, що постійний розвиток і посилення пенітенціарного співробітництва суб'єктів міжнародного права на європейському рівні приносить позитивні результати, так зване «європейське тюремне право» має і певні недоліки, які необхідно ліквідувати наступним чином: (1) прийняти спеціалізований додатковий «пенітенціарний» протокол до Європейської конвенції з прав людини; (2) прийняти «тюремний статут», який би мав обов'язкову юридичну силу; (3) залучати Європейський Союз до розробки міжнародних пенітенціарних стандартів; (4) Комітет Міністрів Ради Європи повинен прийняти нову, «зведену» рекомендацію, яка б формально систематизувала всі існуючі рекомендації та резолюції з пенітенціарних питань.

У підрозділі 3.3 «Реформування пенітенціарної системи України відповідно до міжнародних стандартів» вивчається відповідність пенітенціарної системи України

міжнародним стандартам.

Процес приведення пенітенціарного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів можна умовно поділити на три етапи: (1) перший етап – з 1991 р. до вступу України до Ради Європи; (2) другий етап – з 1996 р. до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (3) третій етап – з 11 липня 2003 року до сьогоднішнього дня.

Встановлено, що Україною постійно здійснюються такі форми міжнародного пенітенціарного співробітництва: (1) імплементація міжнародних пенітенціарних стандартів у національне законодавство; 2) організація спільних з міжнародними організаціями проектів та їх реалізація; 3) проведення міжнародних семінарів; 4) постійне вивчення досвіду більш прогресивних пенітенціарних систем та впровадження їх певних елементів.

Обґрунтовано, що такі сфери пенітенціарної політики України не відповідають міжнародним нормам та стандартам і потребують подальшого вдосконалення: (1) умови тримання в'язнів (розмір камер, кількість людей, що в них перебувають та ін.); (2) кадрове забезпечення Державної пенітенціарної служби України (недостатнє фінансування, низький рівень соціальних гарантій, не престижність професії та ін.).

Важливим результатом міжнародного пенітенціарного співробітництва стало створення в Україні національного превентивного механізму (система регулярних відвідувань місць несвободи і надання рекомендацій для поліпшення умов тримання та поводження з особами, які там знаходяться). У 2012 р. в Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено структурний підрозділ з питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Здійснене дослідження дозволяє дійти висновку, що пенітенціарна система України потребує подальшого реформування, для приведення її у відповідність міжнародним стандартам.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подається вирішення наукового завдання, що полягає у формулюванні теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо співробітництва суб'єктів міжнародного права в пенітенціарній сфері, а також виробленні на цьому підґрунті рекомендацій щодо удосконалення міжнародних норм та стандартів, практики їх застосування. Основні теоретичні та практичні результати дослідження дозволяють зробити такі висновки та пропозиції:

1. Формування тюремних систем світу розпочалося з виникнення «пенсільванської» та «обернської» тюремних моделей, започаткованих в США. Відповідно до них формувалися всі тюремні системи світу. Завдяки цим моделям було запроваджено гуманізацію та стандартизацію умов відбування кримінальних покарань.

2. Історичний розвиток міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері можна умовно поділити на три етапи: (1) тюремні конгреси першої серії (1846-1857 р.); (2) тюремні конгреси другої серії (1872-1950 р.); (3) діяльність Організації Об'єднаних Націй у сфері уніфікації пенітенціарних стандартів (з 1955 року до наших часів).

3. Структурна організація пенітенціарних систем держав є різною. В одних державах місця попереднього ув'язнення осіб підпорядковані пенітенціарному апарату, а в інших – ні. Пропонується авторське визначення пенітенціарної системи, враховуючи цю різницю та особливості міжнародної термінології. Пенітенціарна система – це система національних органів і установ, діяльність яких спрямована на виконання кримінальних покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі, та на забезпечення ув'язнення осіб на будь-якій стадії кримінального судочинства.

4. У дослідженні визначено поняття «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері», як міжнародні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права у сфері захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, та тих, що перебувають в пенітенціарних установах на будь-якій стадії

кримінального стадії кримінального судочинства.

5. З моменту створення Організація Об'єднаних Націй активно приймає участь у розробці та розповсюдженні міжнародних пенітенціарних стандартів. На нашу думку, такі стандарти є «оптимальною пенітенціарною політикою та практикою». Завдяки діяльності ООН у пенітенціарній сфері, держави, враховуючи свої потреби та економічні можливості, мають можливість трансформувати свої національні пенітенціарні системи у більш ефективні та справедливі.

6. Підкомітет ООН проти катувань, на нашу думку, є найбільш дієвим на універсальному рівні інституційним механізмом захисту прав осіб, ув'язнених в пенітенціарних установах. Незалежні міжнародні та національні експерти здійснюють регулярні відвідування місць, де знаходяться позбавлені волі особи, для попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. Експерти мають можливість спілкуватися з в'язнями, а ті, в свою чергу, можуть безпосередньо звертатися до них зі скаргами, а не через персонал пенітенціарної установи.

7. В рамках Ради Європи постійно розробляються та приймаються пенітенціарні стандарти, що ґрунтуються на відповідних рішеннях Європейського суду з прав людини, критеріях Європейського комітету із запобігання катуванням та рекомендаціях Комісара з прав людини. Серед інституційних механізмів захисту прав осіб, позбавлених волі, і направлених до пенітенціарних установ, слід виділити Комітет із запобігання катуванням. Важливим є те, що цей механізм є спеціалізованим, тобто вирішує саме пенітенціарні питання. Комітет із запобігання катуванням здійснює інспекції до місць позбавлення волі, складає доповіді про факти, що були встановлені під час інспекцій та надає певні рекомендації. Комітет публікує щорічні доповіді про проведenu ним роботу, що містять собі суттєві зауваження стосовно порядку в місцях позбавлення волі та практики виконання кримінальних покарань. Таким чином, Комітет із запобігання катуванням, по суті, виконує профілактичну функцію. Але, на нашу думку, завдяки саме такій діяльності, інформація про факти порушення прав в'язнів стає загальнодоступною.

8. Вивчення практики виконання кримінальних покарань та попереднього

ув'язнення Міжнародного кримінального суду дає підстави стверджувати, що без пенітенціарного співробітництва з державами Суд не може функціонувати, оскільки самі держави заарештовують осіб і передають їх до Суду для розгляду справи. Зазвичай, саме у державних пенітенціарних установах відбуваються покарання у вигляді позбавлення волі. Аналіз документів, якими у своїй пенітенціарній діяльності керується Міжнародний кримінальний суд, дає можливість зробити висновок, що внутрішні пенітенціарні стандарти Суду є «еталоном» кримінально-виконавчої політики, тому їх необхідно впроваджувати універсальному, регіональному та національному рівнях.

9. Європейський суд з прав людини при вирішенні «пенітенціарних справ» зазвичай кваліфікує дії держав за ст. 3 Конвенції з прав людини. В практиці Суду склалися відповідні критерії, за допомогою яких можна достатньо чітко визначити такі поняття: (1) нелюдське поводження – таке, що спричиняє сильні фізичні та моральні страждання, які додатково можуть призвести до гострих психічних розладів; (2) таке, що принижує гідність, поводження – в індивіда відчуття страху, тривоги та неповноцінності; це може принизити його та призвести до того, що його фізичний та психічний опір будуть зломлені; (3) нелюдське покарання – таке, що викликає страждання незвичайно високого рівня; покарання, пов'язане із насиллям (наприклад, призначення тілесних покарань); (4) таке, що принижує гідність, покарання – особливо сильно принижує індивіда та відрізняється за інтенсивністю від елемента приниження будь-якого покарання; (5) катування – вказує на особливу низькість умисного нелюдського поводження, яке спричиняє особливо сильні й жорсткі страждання.

10. Розглянувши судову практику Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав в'язнів, ми зробили такі висновки. По-перше, випадки катувань, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження та покарання дуже часті в кримінально-процесуальній та кримінально-виконавчій діяльності. Права в'язнів порушуються частіше, ніж законослухняних громадян. Це пов'язане з тим, що вони є обмеженими у своїх суб'єктивних правах, а випадки таких порушень не завжди отримують необхідного суспільного розголошення і дуже часто вирішуються в

межах власне пенітенціарних установ. Особи, позбавлені волі, можуть звертатися прямо до Суду, а не через персонал установи. Тому, на нашу думку, Європейський суд з прав людини є «суспільним» регіональним контрольним механізмом захисту прав в'язнів, який забезпечує «прозорість та об'єктивність» пенітенціарної діяльності. По-друге, більшість справ стосується порушень прав осіб, позбавлених волі до вироку суду. Це пов'язано з тим, що коли слідство ще не закінчено, катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження та покарання, часто стають методами отримання інформації від в'язнів.

11. Напрямки вдосконалення «європейського пенітенціарного права»: (1) прийняти спеціалізований додатковий «пенітенціарний» протокол до Європейської конвенції з прав людини; (2) прийняти «тюремний статут», який би мав обов'язкову юридичну силу; (3) залучати Європейський Союз до розробки міжнародних пенітенціарних стандартів; (4) прийняти «зведену» рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи, яка б формально систематизувала всі існуючі рекомендації та резолюції з пенітенціарних питань.

12. Такі сфери пенітенціарної політики України не відповідають міжнародним нормам та стандартам і потребують подальшого вдосконалення: (1) умови тримання в'язнів (розмір камер, кількість людей, що в них перебувають та ін.); (2) кадрове забезпечення Державної пенітенціарної служби України (недостатнє фінансування, низький рівень соціальних гарантій, не престижність професії та ін.). Здійснене дослідження дозволяє дійти висновку, що пенітенціарна система України потребує подальшого реформування, для приведення її у відповідність міжнародним стандартам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України та інших держав:

1. Толстенко Ю. А. Генезис международного сотрудничества в пенитенциарной сфере / Ю. А. Толстенко // Закон и жизнь: межд. наук.-практ. пр. журн. – Кишинев.: Дом печати, 2013. – № 10 – С. 244 –247.

2. Толстенко Ю. О. Зародження та становлення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері / Ю. О. Толстенко // Теорія та практика правознавства: електр. наук. фах. вид. Нац. юр. ун-ту ім. Я. Мудрого – 2013. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/54.pdf.

3. Толстенко Ю. О. Діяльність Комітету та Підкомітету ООН проти катувань у сфері міжнародно-правового захисту прав в'язнів / Ю. О. Толстенко // Наук. вісник Ужг. нац. ун-ту – Ужгород, 2014, – № 24. – С.177–180.

4. Сенаторова О. В., Толстенко Ю. О. Міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері діяльності Міжнародного кримінального суду / О. В. Сенаторова, Ю. О. Толстенко // Наук. вісник Ужг. нац. ун-ту – Ужгород, 2014. – № 27. – С.182–185.

5. Толстенко Ю. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: заборона катувань / Ю. О. Толстенко // Право і суспільство: наук. журнал – Дніпропетровськ, 2014. – № 27. – С.311–314.

Публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Толстенко Ю. О. Історичний розвиток міжнародного співробітництва у сфері виконання покарань в рамках ООН / Ю. О. Толстенко // Юридична осінь 2011: збірник тез та доповідей та наук. повідомлень уч-ків всеукр. наук.-пр. конф-ції мол. учених та здобувачів (м. Харків, 9 листопада 2011 р.) / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2011. – С. 452 – 455.

2. Толстенко Ю. О. Пенітенціарна система США: історична ретроспектива / Ю.О. Толстенко // Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії: матеріали I Всеукр. наук. іст.-пр. конф. мол. учених., (м. Харків, 1 грудня 2011 р.) – Харків: НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2011. – С. 102 – 104.

3. Толстенко Ю. О. Практика Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав та свобод засуджених до кримінальних покарань / Ю. О. Толстенко // Особистість. Право. Суспільство.: матеріали міжн. наук.-пр. конф., присв. 10-ти

річчю Полт. юр. інституту (м. Харків, 15 березня 2012 р.). – Харків.: «Точка», 2012. – С. 466 – 469.

4. Толстенко Ю. О. Historical development of the international cooperation in the area of penal within the framework of the UNO / Ю. О. Толстенко // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідження молодих учених: матеріали наук. конф. (м. Харків, 5 квітня 2012 р.). – Харків: НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2012. – С. 100 – 102.

5. Толстенко Ю. О. Діяльність міжнародних неурядових організацій в пенітенціарній сфері / Ю. О. Толстенко // Юридична осінь 2013 року: матер. наук.-пр. конф. мол. учених та здобувачів (м. Харків, 14 листопада). – Харків: НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого»: Право, 2013. – С. 64 – 67.

6. Толстенко Ю. О. Міжнародне пенітенціарне співробітництво в умовах глобалізації / Ю. О. Толстенко // Міжнародне право в умовах глобалізації (спеціальний випуск № 5): вісник Луг. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: Держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – С. 202 – 205.

АНОТАЦІЯ

Толстенко Ю. О. Міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наукових робіт за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері.

Для того, щоб зрозуміти природу виникнення міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері, в роботі досліджуються зародження та етапи становлення такого співробітництва.

Надано характеристику універсальних та регіональних міжнародних актів, що регламентують пенітенціарні питання. Обґрунтовано, що такі інституційні механізми захисту прав в'язнів, як Комітет ООН проти катувань, Підкомітет ООН проти катувань, Національні превентивні механізми, Європейський комітет із запобігання

катуванням, Європейський Суд з прав людини, відіграють дуже важливу роль у процесі гуманізації умов позбавлення волі. Проаналізовано та узагальнено практику Європейського суду з прав людини.

Досліджено основні правила та принципи поведіння з особами, позбавленими волі за вироком Міжнародного кримінального суду.

Сформульовано пропозиції щодо реформування пенітенціарної системи України відповідно до міжнародних норм та стандартів.

Ключові слова: захист прав в'язнів, міжнародне співробітництво, пенітенціарна система, стандарти поведіння з в'язнями, інституційний механізм захисту прав в'язнів.

АННОТАЦІЯ

Толстенко Ю. О. Международное сотрудничество в пенитенциарной сфере. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2014.

Диссертация посвящена комплексному исследованию международного сотрудничества в пенитенциарной сфере.

Для того, чтобы понять природу возникновения международного сотрудничества в пенитенциарной сфере, в диссертации изучаются зарождение и этапы его становления. Обосновано, что исторически сложившиеся формы международного пенитенциарного сотрудничества, остаются актуальными сегодня и могут быть использованы на современном этапе развития межгосударственных связей в сфере защиты прав лиц, осужденных к уголовным наказаниям, или тех, которые находятся в пенитенциарных учреждениях на любой стадии уголовного судопроизводства.

Производится толкование понятия «заключенный» в соответствии с международными актами и правовой доктриной. «Международное сотрудничество в

пенитенциарной сфере» определяется как международные отношения, которые возникают между субъектами международного права в сфере защиты прав лиц, приговоренных к уголовным наказаниям, и тех, которые заключены в пенитенциарных учреждениях на любой стадии уголовного судопроизводства. Учитывая особенности международной терминологии, предлагается определение понятия «пенитенциарная система», как системы национальных органов и учреждений, деятельность которых заключается в исполнении уголовных наказаний, как связанных, так и не связанных с лишением свободы, и в обеспечении заключения лиц на любой стадии уголовного судопроизводства.

В работе изучаются универсальные и региональные международные акты, которые регламентируют пенитенциарные вопросы. Обосновывается, что институциональные механизмы защиты прав заключенных, которые функционируют в рамках ООН и Совета Европы (Комитет ООН против пыток, Подкомитет ООН против пыток, национальные превентивные механизмы, Европейский комитет по предотвращению пыток, Европейский суд по правам человека), играют очень важную роль в процессе гуманизации условий лишения свободы. Доказано, что деятельность Подкомитета ООН против пыток более эффективная, чем деятельность Комитета ООН против пыток из-за того, что последний не принимает индивидуальных жалоб от заключенных, в случаях отсутствия признания такой компетенции со стороны государств-участников, и не уполномочен посещать места лишения свободы.

Исследованы основные правила и принципы обращения с лицами, лишенными свободы Международным уголовным судом. Акцентируется внимание на функционирующих в рамках Суда механизмах и органах, которые обеспечивают защиту прав заключенных. Детально рассматривается такое направление деятельности Суда, как международное сотрудничество с государствами в пенитенциарной сфере.

Проанализированы критерии, по которым Европейский суд по правам человека, классифицирует нарушения прав заключенных. Обобщена практика рассмотрения Судом «пенитенциарных дел». Предложены направления развития

«европейского пенитенциарного права»: (1) принятие специализированного дополнительного «пенитенциарного протокола» к Европейской конвенции по правам человека; (2) принятие «тюремного устава», который имел бы обязательную юридическую силу; (3) приобщение Европейского Союза к разработке международных пенитенциарных стандартов; (4) принятие Комитетом Министров Совета Европы новой «сведенной» рекомендации, которая бы формально систематизировала все существующие рекомендации и резолюции по пенитенциарным вопросам.

Исследовано и проанализировано пенитенциарное законодательство Украины, договорная база Украины в данной сфере. Исследуется вопрос о соответствии пенитенциарной системы Украины международным стандартам, сформулированы рекомендации для ее стандартизации в соответствии с нормами международного права.

Ключевые слова: защита прав заключенных, международное сотрудничество, пенитенциарная система, стандарты обращения с заключенными, институциональные механизмы защиты прав заключенных.

SUMMARY

Tolstenko Y. O. International cooperation in the area of penal. – Manuscript.

A thesis for Scientific Degree of Candidate of Legal Sciences (Law) in speciality 12.00.11 – International Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The thesis provides the complex research of the international cooperation in the penal sphere. In order to understand the nature of the emergence of international cooperation in the penal sphere, the stages of development of such cooperation are examined in thesis. Regional and universal international documents which regulate penal problems are researched in the thesis. Examined the activities of such defense mechanisms of the convicts' rights as UN Committee against Torture, UN Sub-Committee against Torture, National Preventive Mechanisms, The European Committee for the Prevention of Torture, European Court of Human Rights.

Fundamental rules and principles for the treatment of prisoners incarcerated by the International Criminal Court decision are researched. Formulated the directions of the reformation Ukrainian penal system.

Key words: protection of the convicts' rights, international cooperation, penal system, standards for the treatment of prisoners, defense mechanisms of the convicts' rights.

Відповідальний за випуск
доцент В. М. Стешенко

Підписано до друку 12.02.2015 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1118.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.